

Л.П.Сапухіна*

ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ У ФОНДАХ СУМСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Серед матеріалів, що зберігаються в музеї, неабияку історичну й пізнавальну цінність мають зібрання документів, що стосуються видатних людей, які залишили помітний слід в історії та культурі України і які є уродженцями Сумщини або чий біографії пов'язані з цим краєм. У статті подається інформація про документальні зібрання з фондів музею щодо чотирьох українських істориків зі знаних старшинських родів – О.Ф.Шафонського, Ф.Й.Туманського, О.М.Марковича й Ф.М.Уманця.

Сумський обласний краєзнавчий музей має досить велику колекцію документальних матеріалів (понад 20 тис. одиниць зберігання, які охоплюють період, починаючи з другої половини XVII ст. й до сьогодення). Переважна більшість матеріалів стосується повоєнних часів, але чималим є й зібрання архівних документів дореволюційного періоду. Серед них – “стовпці” другої половини XVII ст. з відомостями про помісне землеволодіння на Путивльщині, копії царських жалуваних грамот, універсалів гетьмана І.Мазепи, численні рукописні документи XVIII ст. про скуповування козацьких земель і ріст старшинського землеволодіння (зокрема, Бардакових на Глухівщині, Пустовойтових і Іваненків на Лебединщині), різні судові справи, позови, супліки, скарги, угоди, купчі, обмінні акти, боргові розписки, доручення тощо. У фондах музею зберігається чимало “ревізьких сказок”, документів про продаж кріпаків, рекрутські набори. Є також справи повітових, окружних, волосних, сільських органів влади з відомостями про збір податків, урожаї, відправлення громадських і земських повинностей, стан медицини й освіти та багато інших матеріалів.

У масиві документів справжніми діамантами сяють окремі рукописи – біографія Г.Р.Державіна з його власноручною правкою й автографи В.В.Капніста, які потрапили до музею з архіву маєтку, що знаходився в с. Михайлівка Лебединського повіту.

Неабияку цінність мають зібрання документів, що стосуються видатних людей, які залишили помітний слід в історії та культурі України – Павла Полуботка, О.Ф.Шафонського, Ф.Й.Туманського, О.М.Марковича, Ф.М.Уманця, П.А.Грабовського, П.Я.Литвинової-Бартош, які є уродженцями Сумщини або чий біографії пов'язані з цим краєм.

Серед музейних реліквій – документи й рукописна збірка віршів із малюнками друга Т.Г.Шевченка – художника й поета П.М.Соколова, уродженця с. Славгород нинішнього Краснопільського району Сумської області. У цій збірці є виконаний П.М.Соколовим олівцем із натури малюнок, на якому зображено хворого Т.Г.Шевченка, котрий лежить, підперши голову кулаком і слухає П.М.Соколова, який йому щось читає, а також присвячені Кобзареві вірші. Цю збірку ще до того, як вона потрапила до музею, досліджував полтавський літературознавець П.Ротач, який присвятив їй та П.М.Соколову статтю “Правду, батьку, гомоніш...”, опубліковану в 5-му випуску збірника “В сім'ї вольній, новій” за 1989 р. На жаль, нині в збірці відсутні окремі сторінки.

Публікації автора про полуботківські матеріали у фондах Сумського обласного краєзнавчого музею та віднайдені листи з відомостями про П.Грабовського були надруковані в “Українському історичному журналі” (1992, №3) та “Слово і час” (1992, №4). У статті подається інформація про документальні зібрання з

* Сапухіна Лада Павлівна – наук. співроб. Сумського обласного краєзнавчого музею.

фондів музею, що стосуються чотирьох українських істориків зі знаних старшинських родів – О.Ф.Шафонського, Ф.Й.Туманського, О.М.Марковича й Ф.М.Уманця.

Цінні відомості з історії Сумщини другої половини XVIII ст. містяться в складеному Опанасом Филімоновичем Шафонським “Топографічному описові Чернігівського намісництва” (повна назва цієї праці – “Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено” (К., 1851)). Тут подається опис Ромнів та Глинська з повітами, а також Куземиного Зінківського повіту (нині – Охтирського району). Ідеться про історію, географічне положення цих населених пунктів, їх планування й поділ на частини, міські герби, управління містами, містечками й повітами, судові установи, видатні будівлі, церкви з парафіями, населення, ярмарки, фабрики й заводи, поширені сільськогосподарські культури, спосіб життя народу, одяг, народні звичаї, повір’я, обряди тощо. Опис складено на основі матеріалів, зібраних українським істориком Д.Р.Пашенком. Завдяки здійсненій роботі О.Ф.Шафонський увійшов до української історіографії як історик. Друге видання “Української радянської енциклопедії” характеризує його як “історика, економіста, етнографа, лікаря”.

Лікарській справі Опанас Филімонович присвятив близько двадцяти років свого життя (народився 2/13 грудня 1740 р. в Соснівці, помер 15/27 березня 1811 р. в Якличах). 1763 р. в Страсбурзькому університеті він захистив дисертацію на ступінь доктора медицини на тему корчів у вагітних і породіль. Після повернення до Росії перебував на військовій службі. Із 1768 р. О.Ф.Шафонський – генерал-штаб-доктор 2-ї армії, а з 1770 р. – очолює Московський госпіталь. На початку 70-х рр. XVIII ст. активно боровся з епідемією чуми в Москві, про що розповів у книзі “Описание о бывшей в Москве язве и о всех средствах, употребляемых для ее прекращения”, виданій у Москві 1774 р. й перевиданій 1778 р. 1776 р. цю єдину опубліковану за життя автора працю було перекладено німецькою, а згодом і іншими мовами. 1776 р. О.Ф.Шафонського було призначено штабс-фізиком (головним лікарем) Москви та керівником Московської медичної контори, що була філією Медичної колегії.

Походячи із заможної старшинської родини, він здобув ґрунтовну освіту. У шістнадцятирічному віці залишив батьківщину й подався за кордон. Ще до навчання на медичному факультеті Страсбурзького університету встиг закінчити університети в Галле й Лейдені, де здобув ступені доктора права й філософії¹. За юридичним фахом О.Ф.Шафонський почав працювати з 1782 р. у чині колезького радника кримінальної палати Чернігівського намісництва. Згодом він став генеральним суддею цієї палати. Працюючи тут, він і виявив свій історичний хист. Біографічні відомості про О.Ф.Шафонського надто скупі, щоб з’ясувати, чи вдалося йому реалізувати себе за своїм третім фахом – на філософській ниві.

О.Ф.Шафонський був одружений із дочкою колишнього бургомістра й голови Чернігівського магістрату Михайла Єнки Ганною, 1783 р. мав двох синів – шестирічного Андрія й шестимісячного Григорія. Молода сім’я жила на жалування (зарплату) О.Ф.Шафонського та мала 8 кріпаків-росіян. Маєтності померлого батька Шафонський міг успадкувати лише по смерті матері Агафії Іванівни (1783 р. вони склалися із земель біля містечок Сосниця, Мена, сіл Ганнинські Веселі Млини, Чорнотичі, Андріївка, Киріївка, Гапівка, Якличі, Конятин, хуторів Кетняк, Пасіка, Дорошові Млини Новгород-Сіверського повіту, хутора Зимівник Коропського повіту, а також 182 кріпаків²).

Старовинний рід Шафонських, записаний у VI частину родовідної книги Московської, Херсонської й Чернігівської губерній, походив від польського шляхтича Шатила, який у першій половині XVII ст. оселився поблизу Сосниці. Його правнук, батько Опанаса Филімоновича, Филімон Йосипович був сотником

гоголівським і сосницьким і мав прізвище Шатила або Шатиловського, а з середини XVIII ст. — Шафонського. У другій половині XVIII ст. він мав цивільний чин статського радника. Його дружиною була Агафія Іванівна, чиє дівоче прізвище встановити не вдалося.

У фондах Сумського обласного краєзнавчого музею серед інших документальних матеріалів, які характеризують соціально-економічні відносини в другій половині XVIII — на початку XIX ст., зберігається грубезна тека з купчими, обмінними, позичковими записами й іншими господарськими та судовими актами й справами, що стосуються батьків О.Ф.Шафонського. Чимало угод укладено від імені його батька й матері. Зупинімось на тій із них, на якій є автограф Опанаса Филімоновича. За цією угодою А.І. та О.Ф.Шафонські в обмін на дворове шинкове місце поблизу сосницької Троїцької церкви та земельну ділянку, де мала вироблятися необхідна для відбудови храму цегла, одержували необроблювану протягом 100 років ділянку за 4 версти від Сосниці по Глухівській дорозі. Із ходом справи про обмін знайомить комплекс документів за січень—липень 1783 р., зокрема, “поступний заміний запис”, укази Чернігівської консисторії із затвердженням обміну, виписка зі справ Сосницького магістрату про обмін³, а також власноручно написана О.Ф.Шафонським від імені його матері чернетка “донесення” в Сосницький городовий магістрат від 23 квітня 1783 р. з проханням зареєструвати угоду про обмін у відповідних книгах і дати виписку про це⁴.

Найстарішим за часом документом, що стосується безпосередньо О.Ф.Шафонського, є купча на сіножаті, приписка до якої свідчить про перепродаж йому цієї сіножаті 30 грудня 1753 р. Наступний документ — купча на придбання О.Ф.Шафонським “Чорного лісу” — датується січнем 1754 р.⁵ Виходячи з поданої в усіх енциклопедіях дати його народження, обидві купчі Опанас уклав у 13-річному віці, що суперечить правовій практиці тих часів. Цей факт, а також розбіжності в датуванні окремих подій у його біографії, свідчать про необхідність більш ґрунтовного вивчення життя цієї непересічної постаті.

Повернувшись на початку 80-х рр. XVIII ст. до України, О.Ф.Шафонський так само завзято, як і його батьки, почав скуповувати землі й збільшувати свої маєтності. Про це свідчить купча від 20 квітня 1783 р. на придбання О.Ф.Шафонським за 80 руб. двох орних нив у рідної тітки І.О.Бахиревої та відповідна виписка з книг Новгород-Сіверського повітового суду про цю угоду; чернетка купчої за листопад 1785 р. на придбання за 21 руб. Мурашківської ниви, а також купча на землю з припискою від 12 листопада 1785 р., яка свідчить про перепродаж цієї землі О.Ф.Шафонському⁶. З останнього документа дізнаємося, що він мав тоді чин статського радника. А от документи за 1802 р. свідчать, що на той час Шафонський став уже дійсним статським радником⁷, що відповідало військовому чину генерала. У музеї є ще дві купчі на придбання О.Ф.Шафонським за 20 руб. сіножаті й гаю в козаків С.П. і Ф.П.Вітрів та двох нив за 18 руб. у козацького подружжя Г.П. і У.І.Скиб, які було укладено 18 червня 1790 р.⁸

Вісім документів за 1802 р. стосуються однієї й тієї ж справи. 18 січня цього року О.Ф.Шафонський придбав за 150 руб. двір із городом, хатою, коморою, кузнею й стайнею на околиці Сосниці, про що свідчить оригінал купчої⁹. Невдовзі до нього звернувся його добрий знайомий, секретар 10-го класу Євстафій Семенович Острозький із пропозицією обміняти цей двір на сіножаті із молодим лісом і ділянку землі поблизу с. Якличі. 10 лютого було оформлено відповідний документ — “замінний поступковий запис”, представлений у фондах музею оригіналом¹⁰. Є.Острозький надіслав 17 лютого листа О.Ф.Шафонському з подякою за згоду та проханням оформити всю документацію про обмін у Сосницькому повітовому суді у зв’язку з тим, що зробити це в Києві, де він жив, неможливо через проваджене польською мовою й за польським законодавством діловодство¹¹. Цей

лист цікавий ще й тим, що на ньому зберігається автограф О.Ф.Шафонського — його власноручний запис про час і спосіб одержання листа. У музеї є також власноручний лист Шафонського Острозькому від 8 березня 1802 р. з повідомленням про надсилку “замінної уступки” та доручення (“віруючого листа”). У листі є рядки, присвячені двом синам Шафонського: “Андрюша наш послан в Вену к нашему послу графу Андрею Кирилловичу Разумовскому курьером и не знаю, когда возвратится, а Гриша в Петербурге”¹². Справа з обміном тривала до червня 1802 р., і з нею пов’язані ще 4 документи з музейного зібрання, у тому числі й лист Острозького Шафонському від 8 червня з автографом останнього (запис про час одержання листа й відповіді на нього) та власноручний лист Шафонського Острозькому від 23 червня 1802 р. з повідомленням про остаточне оформлення обмінної документації в Сосницькому повітовому суді¹³.

У документальному зібранні роду Шафонських є ще кілька автографів Опанаса Филімоновича. Це три недатовані власноручні виписки з розділу оголошень газети “Санкт-Петербургские ведомости” від 9 лютого 1784 р. та 6 й 10 березня 1786 р. з повідомленнями про обмін нивами між А.І.Шафонською та іншими особами, а також придбання самим О.Ф.Шафонським двох нив¹⁴. Недатованою є також його власноручна приписка до документу за 1753 р., яка свідчить, що внаслідок обміну з козаком В.Адаменком він придбав ниву, яка колись належала його батькові¹⁵. У музеї є також два оригінали листів О.Ф.Шафонського від 15 квітня й 13 травня 1805 р. до землеміра Г.Є.Лемчукова з проханням розмежувати землі його й селян сіл Андріївки й Гапівки та докладними вказівками, як це зробити; початок чернетки купчої на орне поле та пасіки біля Гапівки й Диманівки без дати, а також недатована його розписка про відповідність оригіналу купчої його матері Агафії Шафонської¹⁶. Автографи О.Ф.Шафонського збереглися також на листі його двоюрідного брата Х.Бахира від 22 листопада 1785 р. та на звіті землеміра від 15 жовтня 1804 р. Вони становлять собою записи про час одержання документів: “получено ноября 22 дня 1785 года в Соснице” та “получено октября 17 дня 1804 года в Чернигове по почте”¹⁷.

Зібрання документів знаного роду Туманських, яке зберігається у фондах музею, складається з 69 одиниць. Вони стосуються трьох поколінь одного відгалуження цього роду. Найскромніше представлено матеріали про статського радника, голову Новгород-Сіверської карної палати Йосипа Григоровича — одного з синів басанського протопопа Григорія Тимофійовича Туманського. Переважно це документи, пов’язані з розподілом залишеної ним спадщини відповідно до заповіту, складеного 22 листопада 1793 р.¹⁸ За свідченням документів, помер Йосип Григорович 1795 р. Від дружини, Парасковії Романівни, яка пережила його на п’ять років, залишилися заповіт від 20 липня 1797 р. та документи, що стосуються одержання частки чоловікової спадщини, сімейних негараздів, різних господарських справ¹⁹.

Лише один документ музейного зібрання стосується представника іншої гілки цього роду — рідного брата Йосипа Григоровича — Василя Григоровича. Незначний за змістом (позичкова записка жителів с. Слоут від 25 вересня 1787 р.) він становить інтерес через наявність автографа останнього українського генерального писаря В.Г.Туманського²⁰ — діда поета й друга О.Пушкіна, А.Міцкевича Василя Івановича Туманського.

Більшість документів пов’язана з письменником, істориком, видавцем, членом-кореспондентом Російської академії наук Федором Йосиповичем Туманським, його дружиною Феодосією Григорівною та дітьми: колезьким асесором Михайлом, штабс-капітаном Московського піхотного полку Павлом, відставним поручиком Миколою, Марією (в заміжжі Логвиною) та Єлизаветою (в заміжжі Бартош) — матір’ю українського етнографа Пелагеї Яківни Литвиної-Бартош. Це судові справи та виписки з них, позови, супліки, скарги, акти на розподіл

майна й земельний обмін, доручення, купчі, повістки, квитанції, контракти, ділові та приватні листи тощо. Незважаючи на цілком прозаїчний характер, документи мають історичну й музейну цінність, знайомлячи з побутом, майновими й сімейними стосунками, правовими та суспільними відносинами, господарською діяльністю середнього прошарку українського дворянства кінця XVIII – першої третини XIX ст. Так, чотири квитанції за серпень–листопад 1812 р. глухівських повітових нижчого земського суду, дворянського комітету, внутрішнього ополчення, видані Ф.Г.Туманській у підтвердження про надходження з її володінь до ополчення селянина Івана Наумовича Євсєєва (58-ми років, “у пристойному одязі, взутті, озброєного пікою, з місячним провіантом, 3 рублями й 30 копіями грошима”, а також 14-ти пудів сухарів, більше четверика круп і чверті вівса, кожуха й рукавиць²¹), переносять нас у дні війни 1812 р. З інших документів довідуємось про різне написання на початку XIX ст. назви села – батьківщини поета Василя Івановича Туманського – “Чорторії”, “Чарториги” та “Черториги”²². Наукової та музейної вартості документам надають також папір із цікавими філігранями та сургучевими печатками місцевих установ і приватних осіб.

Зупинімося детальніше на документах, пов’язаних із одним із визначних представників роду Туманських – Федором Йосиповичем. Двома першими копіями від 7 лютого 1792 р. представлено грамоту про занесення в січні 1782 р. під №52 у дворянську родовідну книгу Петербурзької губернії його та його роду²³.

Безсумнівно цінність мають документи з автографами Ф.Й.Туманського – їх у музейному зібранні чотири. Перший за часом – це написана чітким почерком на аркуші синього паперу відповідь глухівському нижчому земському суду від 3 серпня 1803 р. на вимогу подати докладні відомості про відданого в рекрути Антона Боброва. Федір Йосипович повідомляв, що по Глухівському повіту він нікого в рекрути не віддавав, бо має тут спільне з І.Г.Туманським володіння й за людей із цього маєтку платить “складочні гроші”, а зі своїх володінь в інших губерніях і повітах, як і годиться, віддає рекрутів і сплачує гроші²⁴. Цікаво відзначити, що згадуваний у листі Ф.Й.Туманського Іван Григорович – це його рідний дядько, учень М.В.Ломоносова, просвітник і перекладач політичних статей із французької Енциклопедії.

Після виходу у відставку й повернення до рідного Глухова Федір Йосипович намагався замиритися з братом Василем, сестрами Оленою, Марією (в заміжжі Карпека), Пелагеєю (Омелянович), розподілити батьківську спадщину й припинити сімейні чвари²⁵, проте вони спалахнули з новою силою після смерті незаміжньої сестри Олени 21 травня 1808 р. Із судовою тяганиною з приводу розподілу маєтностей, що залишилися після неї, і пов’язані три останні документи, на яких є автографи-підписи Ф.Й.Туманського. Один із них стоїть під угодою-зобов’язанням, укладеним 15 червня 1809 р. між Ф.Й.Туманським, його братом Василем, сестрами Пелагеєю й Марією в тому, що вони після обстеження невідомої їм частини володінь Олени зберуться через 10 днів у Глухові й згідно з жеребом розподілять спадщину²⁶. Під суплікою на ім’я імператора від 21 травня 1810 р. з проханням дати вказівки місцевій владі стосовно майна Олени стоїть такий підпис: “Федор Осипов сын Туманский руку приложил, сам оное сочинил и за неимением в доме гербовой бумаги 50 коп. при сем взношу и верю подать посланному нарочному моему Илье Яковлеву”²⁷. І останній документ, на якому є власноручний підпис Ф.Й.Туманського – це укладена 24 травня 1810 р. між ним, братом та сестрами угода про розподіл на чотири частини рухомого майна Олени Туманської й договір зібратися між 5 і 15 червня в Глухові для полюбовного розподілу нерухомого майна²⁸.

Якщо в позовах і проханнях Федір Йосипович досить стримано – як “негідні” – кваліфікує вчинки Василя (вигнання матері з рідної хати), то останній звинувачує Федора в пияцтві, розпусному, нетверезому й волоцюжному житті. І

все ж в одній із його суплік, щедрій на несхвальні епітети, є цікаве для нас повідомлення про те, що Ф.Й.Туманському в продажі книг “его сочинения” допомагав глухівський житель Григорій Андрійович Кулішов²⁹. Це – єдина в музейному документальному зібранні згадка про наукову діяльність Федора Йосиповича.

1781 р. в Глухові було засновано першу на Лівобережній Україні книгарню. Участь у цій справі брали й Ф.Й. і І.Г.Туманські. Низка документів музейного зібрання стосується двох крамниць, які перейшли до спадкоємців Федора Йосиповича й були зруйновані при впорядкуванні міської площі, через що виникла тривала справа про компенсацію заподіяних збитків³⁰.

Згадаймо про ще один цікавий документ – повідомлення Глухівського духовного правління за 26 квітня 1812 р. Ф.Г.Туманській про те, що їй відмовлено в дозволі спорудити дерев'яний склеп над похованням чоловіка в Глухові поблизу цвинтарної Вознесенської церкви, бо це спотворить споруду й заважатиме хресним ходам³¹. Давно вже немає в Глухові Вознесенської церкви, немає й могили Федора Йосиповича. Настав час подумати про увічнення як його пам'яті, так і пам'яті інших відомих представників роду Туманських, чиї біографії пов'язані з Глухівщиною.

У фондах музею зберігається 13 власноручних листів українського історика й етнографа, уродженця с. Сваркове нинішнього Глухівського району, Олександра Михайловича Марковича (1790–1865 рр.). Його перу належать незакінчена й неопублікована праця “Описание Малороссии”, а також частково опубліковані О.Лазаревським “Исторические очерки города Глухова” й “История Гамалеевского монастыря”. О.М.Маркович є автором “Исторической и статистической записки о дворянском сословии и дворянских имуществях Черниговской губернии” (1840, вдруге опублікована в “Материалах для статистики Российской империи, по архивным материалам Черниговского собрания”. – Чернігів, 1894), “Малорусской свадьбы” (1897), низки етнографічних та філософських статей. У двох номерах “Украинского журнала” за 1824 р. під заголовком “Малороссийская старина” він опублікував низку документів із сварківського зібрання Марковичів, започаткувавши цим публікацію матеріалів сімейних архівів. 1859 р. видав у Москві двома книгами частину славнозвісного щоденника свого діда під назвою “Дневные записки генерального подскарбия Якова Марковича”. Незважаючи на значні скорочення й осучаснення мови, видання мемуарів стало видатною подією в українській історіографії.

Громадську діяльність О.М.Маркович розпочав 1820 р. на посаді глухівського повітового судді, проте через рік залишив службу. 1826 р. був обраний глухівським предводителем дворянства, 1827 р. – генеральним суддею (1829 р. переобраний на новий термін), але вже за півроку, навесні 1830 р., подав у відставку. У праці “Прежние изыскания малорусской старины: Александр Михайлович Маркович (1790–1865)”, опублікованій у журналі “Киевская старина” за січень і лютий 1897 р., видатний український історик, уродженець Сумщини О.М.Лазаревський наводить лист чернігівського генерал-губернатора князя М.Г.Рєпніна й відповідь на нього О.М.Марковича, в яких ідеться про причини відставки. Головною з них О.М.Маркович називав хворобу. А от у написаному по дорозі з Ніжина листі до племінниць від 30 березня 1830 р., який зберігається в музеї, він зовсім інакше пояснює причину відмови від посади: “Ось я для вас залишаю службу, котра обіцяла мені принадливі перспективи й не шкодую, але сподіваюсь, що ви будете вміти цінити мою жертву”³². Далі він повідомляє, що чекає від племінниць, аби вони з кожним днем ставали кращими, тобто добрішими, розумнішими й стараннішими, ставилися до нього з приязню й любов'ю, відверто ділилися своїми думками та потребами. У листі не називаються ані імена, ані прізвища племінниць. Висловимо припущення, що це діти старшої сестри Федосії, яка була одружена з Похвисневим і померла в лютому 1819 р.³³, залишивши по собі п'ятьох малолітніх дочок, старшій із яких було тоді 6 років. Олександр

Михайлович тяжко переживав смерть сестри. У “Щоденних записках” 27 листопада 1819 р., тобто через 10 місяців після смерті Федосії, він написав, що ніколи вже не зможе бути цілковито щасливим, бо втратив не лише сестру-друга, а й загубив часточку самого себе.

Сім листів О.М.Марковича із музейного зібрання адресовано Петрові Олексійовичу Литвинову, причому в шести з них є звернення по імені та по батькові або ж указуються ці дані та прізвище адресата³⁴, сьомий ідентифікується за ім'ям його дружини³⁵. Маючи трьох братів і п'ятеро сестер, О.М.Маркович не створив власної сім'ї й усе життя опікувався племінниками й племінницями. Одним із них і був Петро Литвинов – син сестри Марії, одруженої з Олексієм Олексійовичем Литвиновим. У часи, з якими пов'язане листування, П.О.Литвинов був відставним штабс-ротмістром і вдівцем, який мав на думці знову одружитися. Його другою дружиною стала двадцятирічна сирота й безприданниця Пелагея Яківна Бартош – згодом етнограф, авторка солідних наукових праць і численних статей, написаних переважно на матеріалах Глухівщини. З одруженням Петра Олексійовича Литвинова з Пелагеєю Яківною, яка в присвячених їй біографічних статтях нерідко фігурує під подвійним прізвищем Литвинова-Бартош, пов'язаний лист О.М.Марковича за 9 червня 1853 р.³⁶ (дату встановлено за іншими музейними документами, що стосуються П.Я.Литвиної). У цьому нашвидкуруч написаному листі-записці О.М.Маркович радиться з племінником, як поводитися в день його одруження, щоб не зробити чогось не до ладу, чи варто приїздити до нього на обід і чи не краще буде прибути після шостої години просто до Некрасова, а також чи варто приїздити “Машеньці й Надійці” та коли – до вінчання, чи після нього?

Листи О.М.Марковича свідчать, що він підтримував близькі стосунки з сім'єю небожа, допомагав у родинних, господарських, фінансових справах. У листі за 30 квітня (рік не вказано) він, зокрема, повідомляв, що надсилає годувальницю й запитував про здоров'я “Поленьки” (Пелагеї Литвиної – Л.С.) і “новоохрещеного”³⁷. У листі за 11 листопада (рік не вказано) висловлював задоволення з приводу знайденої нової гувернантки; сповіщав, що довідувався про нянь у Глухові й радив звернутися до В.О.Нарбута, котрий обіцяв навести довідки про трьох гідних жінок³⁸. У цьому ж листі О.М.Маркович скаржився на біль в очах, а закінчується лист фразою: “Люб'язну Поліну цілую”. У листі за 27 лютого (рік не вказано) висловлює жаль із приводу того, що “Поліна все страждає вухом” і запитує, чи не радилась вона щодо вказаного ним засобу – пари з трав, якою він сам вилікувався³⁹.

П.Я.Литвинова-Бартош згадується ще у двох листах О.М.Марковича. У листі за 13 грудня 1860 р. він доручає Петрові Литвинову передати “люб'язній Поліні” 120 руб. – проценти на її капітал – і просить при нагоді надіслати розписку⁴⁰. У листі за 7 січня (без зазначення року) Олександр Михайлович нагадував племінникові, що той не повернув йому боргового листа, просив підтвердити одержання процентів і капіталу, а відповідальність за те, що не бачив “люб'язної Поліни” й не привітав її з Новим роком перекладав на Литвинових⁴¹. Ми тут докладно зупинилися на згадках про П.О.Литвинову в листах О.М.Марковича через те, що в нечисленних біографічних статтях, присвячених цій жінці, згадується про її зв'язки з Марковичем та іншими видатними людьми, але не вказується, що він був рідним дядьком її чоловіка.

У листі О.М.Марковича П.О.Литвинову від 12 листопада 1858 р. міститься непряма згадка про П.Я.Литвинову⁴². Автор листа нарікає, що небіж нічого не сказав йому про свого “родича молодого Туманського”. Справа в тому, що мати Пелагеї Яківни була уродженою Туманською – дочкою письменника, перекладача й видавця, члена Російської академії наук Федора Йосиповича Туманського. Та насамперед лист цей цікавий тим, що чимало рядків у ньому присвячено громадській діяльності О.М.Марковича, якого завжди турбувала думка про неспра-

ведливість (“неправду”) кріпосного права – тож 1852 р. він подав міністрові внутрішніх справ проект визволення своїх селян. Слід зазначити, що О.М.Маркович був досить заможною людиною – мав 979 ревських душ і 4856 десятин землі. Він пропонував надати селянам особисту волю й право користування поміщицькою землею за обумовлені повинності. Проект свідчить, що О.М.Маркович був людиною, здатною на значні матеріальні втрати заради відновлення справедливості щодо кріпаків, проте уряд його проект відхилив.

1858 р., коли в Чернігові було створено губернський комітет із поліпшення й улаштування побуту поміщицьких селян, О.М.Маркович став одним із його членів. У написаному в Чернігові листі він нарікав, що доводиться просиджувати в комітеті по 5–6 годин щодня, а справи посуваються надто повільно, навіть першої глави проекту не завершили; скаржився на нескінченні суперечки, самолюбство й упертість членів комітету. Писав, що якщо так триватиме, то не лише за три місяці, а й за рік не вдасться завершити роботу, навіть непокоївся: “Не знаю, чи витримаю я до кінця?”

З біографії О.М.Марковича ми знаємо, що він таки витримав. Чернігівський комітет підготував свій проект поліпшення побуту поміщицьких селян, для пояснення якого та подачі урядові необхідних відомостей до Петербурга в серпні 1859 р. поїхав сам О.М.Маркович разом із іншим членом комітету В.О.Підвисоцьким. Слід зазначити, що О.М.Маркович поставив свій підпис під застереженнями радикальної меншості (Чернігівський комітет не скористався наданим урядом правом скласти окремі проекти більшості й меншості та обмежився лише застереженнями). У Петербурзі він повинен був обстоювати саме погляди меншості.

Можливо, адресатом листів О.М.Марковича за 4 листопада 1852 р. і 11 лютого 1853 р. є також П.О.Литвинов⁴³. На користь цього говорить те, що обидва листи походять з архіву Бартошів-Литвинових. Крім того, у першому згадується про хворобу “Мішеля” (Михайло Литвинов – рідний брат Петра Олексійовича – Л.С.), повідомляється, що О.М.Маркович передплатив для адресата газету “Петербургские ведомости” і журнал “Современник”, придбав для нього вино (в листах до П.О.Литвинова згадується про обмін періодикою, книжками, купівлю вина на його долю), а також ідеться про ціни на вино й хліб. У другому листі О.М.Маркович просить поклопотатися за якогось Федора Михайловича перед Некрасівським благочинним (у П.О.Литвинова були маєтності в Некрасові – Л.С.). Із листа видно, що О.М.Маркович вів різні справи адресата, зокрема фінансові з акціями. Про допомогу Олександра Михайловича племінникові відомо з інших листів до нього. Усе ж оскільки висловлені міркування є лише припущеннями, щойно згадані листи атрибутовано як адресовані невідомій людині. Що стосується самого О.М.Марковича, то в листі від 4 листопада 1852 р. він повідомляв, що в Петербурзі щодня на холеру захворює по 50 людей, а 20 помирає. Він також “тижнів зо два жорстоко прохворів”, але не пояснював, на яку хворобу.

У музеї є також власноручні листи О.М.Марковича до іншого його небожа – рідного брата Петра Литвинова – Михайла Олексійовича. У листі за 7 червня 1846 р. О.М.Маркович висловлював глибоку тривогу у зв’язку зі станом здоров’я Михайла, радив йому залишити службу⁴⁴. У цьому довгому листі, написаному по поверненні з Петербурга до Сваркового, повідомляються найрізноманітніші новини, згадується Петро Литвинов, сестри Олександра Михайловича – Уляна і Єлизавета, про яку відомо, що вона була одружена з П.І.Лузановим⁴⁵. Лист свідчить, що О.М.Маркович допомагав і Михайлові у веденні фінансових справ. У написаному 31 грудня 1849 р. з Москви листі до Михайла також згадується Петро Литвинов, повідомляються ціни на вино, новини про московських знайомих.

Лист О.М.Марковича зі Сваркового від 24 жовтня 1848 р. з повідомленням новин і цін адресовано невідомій людині в Ялту⁴⁶. Імовірно адресатом і цього ли-

стає Михайло Литвинов, бо із сімейного листування цієї родини відомо, що він хворів, часто лікувався в Ялті. Листи-автографи О.М.Марковича допомагають краще зрозуміти його як ученого, і як людину.

І наостанку зупинімось на документах роду Уманців, які містять цікаві відомості про історика Федора Михайловича Уманця. Найбільш визначною його працею є “Гетьман Мазепа”. Цьому видатному гетьманові у вітчизняній історіографії до останнього часу не таланило. Адже ані в царській Росії, ані в СРСР неможливо було об’єктивно писати про його життя й діяльність через ризик бути звинуваченим у політичній неблагонадійності. Першою поважною монографією про І.Мазепу була праця М.Костомарова, яка 1882–1884 рр. публікувалася в часопису “Русская мысль”, а 1885 р. побачила світ окремим виданням. Незважаючи на широке використання архівних матеріалів, праця написана в традиційному російському дусі.

У відповідь на монографію М.Костомарова Федір Михайлович Уманець 1897 р. видав у Санкт-Петербурзі книгу “Гетьман Мазепа”, яка відразу ж викликала широкий резонанс, стала предметом обговорення. Оскільки монографія спиралася не на джерельну базу, а на дані М.Костомарова, апології Орлика, “Історію русів”, літопис С.Величка тощо, деякі історики не визнали її за серйозну працю, а М.Грушевський у рецензії, опублікованій у “Записках НТШ” (1898. – Т. 21. – С. 20–23) назвав навіть “зайвою”. Однак чимало поважних істориків, зокрема, О.Оглоблин, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, достатньо високо оцінили її. Д.Дорошенко, наприклад, уважав книгу першою працею, “яка старалася спокійно розглянутися в історичній обстановці XVIII ст. й оцінити особу та вчинки гетьмана Мазепи не в залежності від традиційних і передузятих поглядів”⁴⁷. А один із найкращих знавців доби І.Мазепи Б.Крупницький зазначав, що хоч книга Ф.Уманця й не позбавлена деяких перебільшень і прикрас, саме вона стала “поворотним пунктом в оцінці діянь Мазепи, дала початок новим позитивним поглядам на його роль в українській історії”⁴⁸.

Якби уродженець Сумщини Ф.Уманець написав лише цю книгу, і то заслуговував би на увагу й вдячність нащадків, але він є автором книжок “Образовательные силы России. I. Общественное воспитание. II. Народная школа” (СПб., 1871), “Вырождение Польши” (СПб., 1872), “Из моих наблюдений по крестьянскому делу” (СПб., 1881), “Колонизация свободных земель России” (СПб., 1884). Для краєзнавців особливий інтерес становить книга “Из моих наблюдений по крестьянскому вопросу”, написана на матеріалах Сумщини. Тут докладно розповідається про громадське землеволодіння, волосний суд, сільське самоврядування й контроль за ним із боку вищого начальства, селянське малоземелля, шинки, винокуріння, школи, звичай сіл Полошки, Уланове, а також інших населених пунктів Глухівського повіту. А першою серйозною публікацією Ф.М.Уманця була його кандидатська дисертація “Надел общины и дворовые люди”, надрукована в журналі “Отечественные записки” (1862 р.).

За освітою Федір Михайлович Уманець був юристом – закінчив відповідний факультет Московського університету. Після навчання деякий час (з 1864 по 1867 р.) працював мировим посередником і головою мирового з’їзду в Подільській губернії. Відтак повернувся до рідної Глухівщини. 1875–1880 рр. був обов’язковим членом Глухівського повітового в селянських справах присутствія, на початку 80-х рр. уважався однією з найкомпетентніших осіб із переселенського й “питейного” (монополія, торгівля, збори, акциз горілчано-винокурних виробів – Л.С.) питань. Тривалий час працював головою Глухівської повітової та Чернігівської губерньської земських управ.

Наведені тут короткі відомості почерпнуто з “Энциклопедического словаря” Ф.А.Брокгауза та І.А.Ефрона й “Большой энциклопедии” С.М.Южакова, а от у жодній із радянських енциклопедій Ф.М.Уманець уже не згадується. Та й у до-

революційних енциклопедіях не подаються ані день, ані місце народження цього історика й громадського діяча. Ці дані можна з'ясувати за документами, які зберігаються у фондах музею.

Видане Чернігівською духовною консисторією на прохання батька Михайла Федоровича Уманця 4 вересня 1843 р. свідоцтво повідомляє, що Федір Уманець народився 21 лютого 1841 р. в парафії Покровської церкви с. Янівка Глухівського повіту. Похрещений парафіяльним священником Д.Григоровичем 24 лютого, а його хрещеними батьками були Грузинського лінійного №4 батальйону прапорщик М.П.Шоф і статська радниця А.І.Красовська⁴⁹. Оскільки з інших документів відомо, що дівоче прізвище матері Ф.М.Уманця Марії Петрівни було Шоф, то виходить, що його хрещеним батьком став рідний дядько. Дата народження Федора – 21 лютого 1841 р. – наводиться ще в одному документі⁵⁰.

Інший документ, який стосується безпосередньо Ф.М.Уманця, – це видане у зв'язку зі вступом до навчального закладу глухівським повітовим лікарем Стравинським 5 березня 1852 р. свідоцтво про те, що у віці 11 років Федору було зроблено щеплення проти віспи, що він має міцну статуру і є цілком здоровим⁵¹.

У відповідях Чернігівського дворянського депутатського зібрання від 25 вересня 1845 р., Глухівського повітового суду від 14 березня 1847 р. на клопотання М.Ф.Уманця про занесення членів його родини до дворянської родовідної книги, а також у свідоцтві із цього ж питання, виданому виконуючим обов'язки глухівського повітового предводителя дворянства 12 червня 1847 р., містяться цікаві відомості про родовід Ф.М.Уманця⁵², у витоків якого стояв ніжинський полковник Пилип Уманець. Його нащадок Дем'ян був глухівським протопопом, а син того – Семен – глухівським отаманом. Він мав трьох синів, із яких значковий товариш Федір був прямим предком історика – його прапрадідом. Сином Федора був протоколіст Яків, онуком – корнет Федір, правнуком – штабс-ротмістр Михайло (батько Федора Михайловича). Отже, у документах наводяться імена й посади семи представників роду Ф.М.Уманця по прямій лінії. Його було записано до 6-ї частини дворянської родовідної книги.

Із документів, що стосуються предків Федора Уманця, є виданий його діду й тезці указ державної військової колегії від 23 червня 1794 р.⁵³, в якому повідомляється, що чин сотенного осавула, який йому було надано 1780 р. при виході у відставку після десятирічної служби в надвірній компанійській команді малоросійського війська перейменовано на корнетський, через що й видано указ. Зберігається в музеї й оригінал надрукованого на пергаменті патенту про надання з 12 червня 1794 р. сотенному осавулу Ф.Уманцю чину корнета⁵⁴. До патенту прикладена державна печатка.

Музейні документи містять інформацію про склад сім'ї, в якій зростав і виховувався Федір. Його батько, Михайло Федорович, був одружений двічі. Першу дружину звали Варвара Михайлівна, від неї мав сина Івана й дочку Марію 1828 р. народження. Дітьми від другого шлюбу зі згадуваною вже Марією Петрівною Шоф були Анастасія, яка народилася 24 вересня 1837 р., Федір і молодша від нього Євгенія.

Із Марією Петрівною пов'язано лише два документи зібрання. Перший із них – це її недатований дитячий лист до бабусі із Смольного інституту, написаний, очевидно, невдовзі після вступу до нього й сповнений тугою за рідними⁵⁵. Другий – складений удвоє аркуш паперу розміром in folio з написаними різними почерками віршами під спільним заголовком “Бог”. На лицьовому боці аркуша вгорі праворуч стоїть напис: “М.Шоф”⁵⁶.

Основний масив документів, які зберігаються в музеї, стосується батька історика Михайла Федоровича Уманця. Найраніший із них – це похвальний лист, яким було нагороджено учня другого класу Глухівського повітового училища Михайла Уманця⁵⁷. Датовано цей документ 1 липня 1812 р. У 17 років Михайло роз-

почав військову службу. Його послужний список знаходимо у виданому 25 січня 1827 р. свідоцтві про звільнення у відставку з 15 грудня 1826 р. з наданням чину штабс-ротмістра. У травні 1816 р. М.Уманець став юнкером Кінбурнського драгунського полку, звідки був направлений у дворянський кавалерійський ескадрон. У червні 1819 р. переведений прапорщиком в Інгерманландський драгунський, а потім гусарський полк. У квітні 1821 р. одержав чин поручика, у вересні наступного року став полковим скарбником⁵⁸. Зберігся датований 6 травня 1824 р. наказ по Інгерманландському полку, який тоді стояв у Ромнах. Цим наказом поручику М.Уманцю оголошувалась подяка за сумлінне виконання службового доручення щодо придбання в Москві необхідного спорядження⁵⁹. Саме в Ромнах М.Уманець 15 грудня 1826 р. вийшов у відставку. Про це свідчить і виданий йому 6 березня 1827 р. командиром полку тимчасовий паспорт, який забезпечував безперешкодний проїзд та проживання⁶⁰. У музейному зібранні є також патент від 6 липня 1827 р. про підвищення М.Уманця при виході у відставку в чин штабс-ротмістра⁶¹.

М.Ф.Уманець був збіднілим дворянином. Послужний список за 1827 р. свідчить, що він володів лише десятьма селянськими душами. Його невеличкий родовий маєток знаходився в с. Береза. Із одного з документів музею довідуємося, що 1826 р. він став власником хутору Ловра разом із селянами, які жили тут⁶². Такі “маєтності” навряд чи могли забезпечити навіть скромний прожитковий мінімум дворянській родині, тому після залишення військової служби Михайлу Федоровичу, очевидно, довелося працювати. Принаймні маємо такі відомості, хоч і за значно пізніший час. Видане поміщицею Курської губернії О.Д.Ясинською свідоцтво повідомляє, що з 1849 по 1857 рр. М.Ф.Уманець управляв її маєтками в Суджанському й Дмитріївському повітах. У свідоцтві дається блискача характеристика його діяльності як чудового управителя, знавця сільського господарства, віддається належне його чесності, шляхетності, бездоганній справедливості й висловлюється вдячність за сумлінну працю⁶³.

Такий же панегірик складено й генерал-майором князем М.Голіциним в атестаті, датованому 1 квітня 1859 р.⁶⁴ У ньому князь висловлював глибоке задоволення з приводу того, що протягом майже двох років, починаючи з 1857 р., М.Ф.Уманець вів у розташованих в Орловській губернії трьох його вотчинах складне й багатогалузеве господарство з великою кількістю кріпаків і землі, різними заводами, майстернями, п'ятьма хуторами.

Із інших документів відзначимо лист чернігівського губернського предводителя дворянства від 8 липня 1857 р. про нагородження М.Ф.Уманця бронзовою медаллю в пам'ять про війну 1853–1856 рр., а також лист аналогічного змісту, надісланий глухівським повітовим предводителем дворянства 30 грудня 1857 р.⁶⁵ Є в музеї також повістка пристава 3-го Есманського стану Глухівського повіту за 1864 р. з повідомленням про те, що головна викупна установа визнала правильною викупну угоду, укладену по маєтку М.Ф.Уманця в хуторі Ловра й виділила належну викупну позику селянам у сумі 1547 руб. 72 коп. Одержати сповна цю суму Михайло Федорович не міг, бо ще 1840 р. заборгував Чернігівському приказу громадського піклування 330 руб. 63 коп., отже цю суму було утримано Державним банком⁶⁶.

І останній документ – це складений 22 липня 1864 р. заповіт М.Ф.Уманця⁶⁷, в якому він розподіляв своє майно між донькою від першого шлюбу Марією (за чоловіком – Нарбут) та сином Федором і малолітньою донькою Євгенією від другого шлюбу. Дочкам у рівних частках він заповідав невеличкий родовий маєток у с. Береза з господарськими спорудами й 100 десятинами землі, причому за згодою Марія відразу одержувала 1500 руб. сріблом і відмовлялася від будь-яких претензій на маєток. Синові ж Федору, який саме тоді розпочинав свою трудову діяльність, заповідався маєток в хуторі Ловра.

У фонді Уманців зберігається також велика кількість листів до Михайла Федоровича від брата, небожів та інших осіб, в яких ідеться переважно про сімейні, майнові, господарські справи.

На наш погляд, наведені в статті відомості містять у собі цікаву інформацію як про істориків О.Ф.Шафонського, Ф.Й.Туманського, О.М.Марковича, Ф.М.Уманця, так і їхніх родичів. Документи, особливо автографи, мають неабияку історичну, меморіальну й музейну цінність.

¹ Біографічні дані про О.Ф.Шафонського подаються за кн.: Энциклопедический словарь // Ф.А.Брокгауз, И.А.Эфрон. – СПб., 1903. – Т. XXXIX /77/ – С. 218; Большая энциклопедия / Под ред. С.Н.Южакова. – СПб., 1905. – Т. 20. – С. 189; УРЕ. – К., 1964. – Т. 16. – С. 257; УРЕ. – Вид. 2-е – К., 1985. – Т. 12. – С. 368.

² Лазаревский А. Списки черниговских дворян 1783 года. Материалы для истории местного дворянства. – Чернигов, 1890. – С. 162.

³ Фонди Сумського обласного краєзнавчого музею (далі – СОКМ). – Книга надходжень (далі – КН). – 33020, 33017, 33019.

⁴ Там само. – КН. 33018.

⁵ Там само. – КН. 32744, 32746.

⁶ Там само. – КН. 33021, 33022, 33023.

⁷ Там само. – КН. 32739, 32740.

⁸ Там само. – КН. 32742, 32743.

⁹ Там само. – КН. 32739.

¹⁰ Там само. – КН. 32737.

¹¹ Там само. – КН. 32730.

¹² Там само. – КН. 32732.

¹³ Там само. – КН. 32738, 32731, 32740, 32733.

¹⁴ Там само. – КН. 33014, 33013.

¹⁵ Там само. – КН. 33016.

¹⁶ Там само. – КН. 32734, 32735, 32736, 32728.

¹⁷ Там само. – КН. 33015, 32727.

¹⁸ Там само. – КН. 31947, 31949, 31956, 32191.

¹⁹ Там само. – КН. 32189, 31949, 32214, 32190, 32183, 32192.

²⁰ Там само. – КН. 31966.

²¹ Там само. – КН. 31943 – 31946.

²² Там само. – КН. 31947, 31956.

²³ Там само. – КН. 32194, Д-5853, 5854.

²⁴ Там само. – КН. 32200.

²⁵ Там само. – КН. 32188, 32197.

²⁶ Там само. – КН. 32206.

²⁷ Там само. – КН. 32185.

²⁸ Там само. – КН. 31961.

²⁹ Там само. – КН. 32186.

³⁰ Там само. – КН. 31955, 31965; Науково-допоміжний фонд (НД) 4011.

³¹ Там само. – КН. 31962.

³² Там само. – КН. 32060.

³³ Маркович А.И. Марковичи // Киевская старина. – 1890. – Т. XXXI. – Приложение. – С. 8.

³⁴ Фонди СОКМ. – КН. 31494, 31495, 32043, 32045, 32053, 32059.

³⁵ Там само. – КН. 32044.

³⁶ Там само. – КН. 32045.

³⁷ Там само. – КН. 32043.

³⁸ Там само. – КН. 31495.

³⁹ Там само. – КН. 32059.

⁴⁰ Там само. – КН. 32044.

⁴¹ Там само. – КН. 32053.

⁴² Там само. – КН. 31494.

⁴³ Там само. – КН. 32056, 32058.

⁴⁴ Там само. – КН. 32055.

⁴⁵ Маркович А.И. Указ. соч. – С. 8.

⁴⁶ Фонди СОКМ. – КН. 32054.

⁴⁷ Дорошенко Д. Нарис української історії. – К., 1992. – У 2-х т. – Т. II. – С. 143.

⁴⁸ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. – К., 2001. – С. 17.

⁴⁹ Фонди СОКМ. – КН. 33783.

⁵⁰ Там само. – КН. 33784.

- ⁵¹ Там само. — КН. 33785.
⁵² Там само. — КН. 33772, 33789, 33790.
⁵³ Там само. — КН. 33766.
⁵⁴ Там само. — КН. 33765.
⁵⁵ Там само. — КН. 33777.
⁵⁶ Там само. — КН. 33792.
⁵⁷ Там само. — КН. 33767.
⁵⁸ Там само. — КН. 33770.
⁵⁹ Там само. — КН. 33769.
⁶⁰ Там само. — КН. 33768.
⁶¹ Там само. — КН. 33771.
⁶² Там само. — КН. 33791.
⁶³ Там само. — КН. 33773.
⁶⁴ Там само. — КН. 33786.
⁶⁵ Там само. — КН. 33774, 33775.
⁶⁶ Там само. — КН. 33776.
⁶⁷ Там само. — КН. 33788.

Додатки*

№ 1

Лист О.Ф.Шафонського до О.С.Острозького з повідомленням
про відсилку заміної документації та зі згадками про своїх дітей.
8 березня 1802 р.

При штате Киевского оберфорштмейстера десятого класса к секретарю Евстафию Семеновичу Острожскому в Киев из Сосницы марта 8 дня 1802 года на его письмо, от 17 сего февраля, того же февраля 23 под №52 полученное послано по почте, со вложением заменной уступки, верующаго листа и прошения на Чижиковский сенокос и Котляров двор в Соснице.

Государь мой! Евтрафий Семенович

Благоприятное ваше письмо, от 17 февраля и при нем заменная крепость и письмо к Федосье Михайлавне я того же 23 февраля получил. Здесь заменныя уступки пишутся без означения цены, и берутся только одни печатныя пошлины, да от записки в крепостную книгу и судейския и писарския денги, что от всякой уступки меньше трех рублей составляет, но пишут их на 60 копейной бумаге, а не на 30 копейной: ибо на сей никаких крепостей не можно писать, даже и выписи берут на 60 коп. И для того посылаю вам при сем заменную уступку на 60 копейной бумаге без означения цены, променяемому имению. А дабы она в здешнем поветовом суде была соснана и в книги земския вписана, то прилагаю вам верующый лист, который прошу с свидетелями подписать, и в тамошнем поветовом суде лично преставить, чтобы он был засвидетельствован, в том, что он вами лично сознан и буди можно, чтобы и в книгу был записан. Когда оногo поруски не захотят засвидетельствовать, то пусть и по полски учинят, только бы ясно и читко все было написано и подпись рук судейских читана бы была. Тут его ис польскою надписю примут. Будиже ваши безмозгие поляки и в том поупрамятся, то можете его хотя в Киевском магистрате сознать, и помету судейскую поруски наложить. Сей верующый лист будет заслужить, так, какбы вы самую заменную уступку сознали; ибо в нем все то прописано, что и в самой уступке: тут многие крепости так принимаются. Я поставил в нем вашим поверенным нашего Спаского отца Павла, и посылаю, при сем же от вас и прозбу, при которой он и при верующем вашем листе вашу уступку лично представит. Я с моей стороны точно такую же уступку для вас при моей прозбе сам в здешний суд вместе с отцем Павлом представляю, и что будет следовать заплачу, и дело будет порядочно кончено.

Федосье Михайлавне и подводу и прочее для свидания с вами дам, когда она потребует, а теперь такое бездорожие, что никак в так далной путь пускаться не можно. Между тем велю ваш двор обгородить, который Котляр вси обжог.

Андрюша наш послан в Вену к нашему послу графу Андрею Кириловичу Разумовскому куриером и не знаю, когда возвратится, а Гриша в Петербурге. Они оба вам кланяются. Желая вам весело пост проводить и скоро от вас ответ получить, честь имею с усердным быть почтением вашим покорным слугою

А.Ш.

Сосница марта 8 дня 1802 года

СОКМ. — КН. 32732. Оригінал.

* Текст передається мовою оригіналу (російською), за сучасним російським правописом із максимальним збереженням лексичних, морфологічних і синтаксичних особливостей мови автора — Ред.

№2

**Лист О.Ф.Шафонського до О.С.Острозького з повідомленням
про одержання документів та їх юридичне оформлення в Сосницькому повітовому суді.
23 червня 1802 р.**

К секретарю 10 класса г. Острожскому в Киев с женою его Федосиею Михайлавною.

Государь мой Евстафий Семенович!

Благоприятное ваше письмо, от 8 сего июня и при нем заменныя уступки и верующее я сегоже 15 верно получил. Сердечно жалею о болезни вашей ноги; желаю, чтобы она совершенно была здорова. Заменныя уступки я на другой же день купно с Максимом Степановичем г. Ивасенком в здешний поветовый суд лично представил, которые надлежащим порядком ствержены, и м[ною] Федосье Михайловне вручены. Весьма я вам за вашу догадку благодарен, что вы меня от бородатого товарища избавили, а поставили благородного офицера. Что я его было в поверенные от вас избрал, то то произошло от моего незнания о вашем с ним положении. Данную для Федосьи Михайловны подводу естли она промедлит, прошу скорее обратно отправить, дабы человек косовицы не утерял. Затем желаю вас здоровых и благополучных видеть, и честь имею с усерднейшим быть почтением покорным слугою А.Ш.

Сосница июня 23 дня 1802

СОКМ. — КН. 32733. Оригінал.

№3

**Грамота про занесення до дворянської родовідної книги
Санкт-Петербурзької губернії Ф.Й.Туманського. 7 лютого 1792 р.**

Грамота

Санктпетбургской губернии от губернского предводителя дворянства и уездных дворянских депутатов собранных для составления дворянской родословной книги, данная дворянину надворному советнику Феодору Осиповичу Туманскому.

Рассмотрев на основании всемилостивейше пожалованной от ея императорского величества в 1785 году апреля 21 дня дворянству грамоты предъявленные от него Туманского о дворянском его достоинстве доказательства, признали оныя согласными с предписанными на то правилами, в следствие коих по силе восьмьдесят второй статьи объявленной грамоты он и род внесен в дворянскую родословную Санктпетбургской губернии книгу в шестую ея часть во свидетельство чего мы губернский предводитель дворянства и депутаты во исполнение высочайшаго ея императорского величества соизволения дали сию грамоту за подписанием нашим, утвердив оную печатью дворянского собрания Санктпетбургской губернии.

Сия копия с продлинной грамоты данной 1792 года генваря дня Санктпетергской губернии дворянину Феодору Осиповичу Туманскому за подписанием господина губернского предводителя и депутатов мною по определению собрания выдана сего 1792 года февраля 7 дня. Секретарь дворянства Сергей Игнатьев.

СОКМ. — КН. 32194.

№ 4

**Заява Ф.Й.Туманського Глухівському нижньому земському
суду про те, що 1803 р. він не віддавав рекрута,
а сплатив замість цього гроші. 3 серпня 1803 р.**

3 августа 1803

в нижний земский глуховский суд

статского советника Федора Туманского

Объявление

На требование онаго суда от 31 июля сего года под №4210 по указу Малороссийской черниговской казенной палаты о отданном якобы мною прошлаго 1803 года в рекруты Антоне Боброве сим извещаю, что я прошлаго 1803 года ни прежде сего по Глуховскому повету рекрут неотдавал, поелику рекруты поставляются из общаго владения считающагося и еще по ревизии неочищенного за покойным родителем моим статским советником Иосифом Григориевичем Туманским, а за некоторых людей из того имения у меня находящихся плачу я складочные деньги, на что и квитанции имею, следственно и о Антоне Боброве не ведаю, из чего явственно, что мое имя по сей отдаче внесено кемлибо во все ненадлежаще. По владениям же моим в других губерниях и поветах отдаются рекруты или платятся складочные деньги теми, кому от меня поручено смотрение, и я охотно отыщу об отданных людях справки, ежели объявлено мне будет, до какой губернии и какого уезда сия справка относится.

СОКМ. — КН. 32200. Оригінал (чернетка).

№ 5

Повідомлення Глухівського духовного правління Ф.Г.Туманський про те, що їй відмовлено в проханні дати дозвіл на спорудження дерев'яного склепу над могилою чоловіка Ф.Й.Туманського, похованого поблизу Вознесенської церкви в Глухові. 26 квітня 1812 р.

из Глуховскаго духовнаго правления
г-же Глуховскаго повета помещице
статской советнице Феодосии Григоревне Туманской

Оповестка

Последовавшим из Черниговской духовной дикастерии, прошлаго 1818 года августа 24 в сие правление указом, прописывая письменное отношение ваше, о позволении вам сделать над прахом мужа вашего статскаго советника Феодора Туманскаго погребеннаго в городе Глухове близ Вознесенской церкви склеп, с резолюции его преосвященства велено: дозволить по желанию вашему сделать склеп, ежели не окажется препятствия. А как 1^е поданным в сие правление прописанной Вознесенской церкви священник Феодор Петровский, староста коллежский секретарь Василий Прутковский, и почтеннейшие прихожане коллежский секретарь Симеон Кулешев, и губернский секретарь Иван Хлипчевский объявлением изъясняя: что вы располагаете устроить над прахом упомянутого мужа вашего деревянный склеп, величины в окружность 12 аршин, и должен оный быть не далее от олтаря церковнаго, как на один аршин что послужит де к немалому для церкви безобразию и будет помешательством бываемым крестным ходам, и ношению в пяток Страстный святой плащаницы, просили: устроить прописанный склеп непозволять; 2^е благочинный глуховский протоиерей Петр Сушинский, сему правлению дал знать, что он, чиня по прописанному объявлению исследование нашол, что действительно прописанный склеп должен быть в близком от церкви расстоянии, для того в сем правлении определено: отказать вам в прозбе, и о том послать к вам оповестку, а Черниговской духовной дикастерии репортом донести и донесено 1819 года апреля в 26 день

наместник Прокопий Шуцкий
писарь Адамов
канцелярист Феодорович
СОКМ. – КН. 31962. Оригінал.

№6

Лист О.М.Марковича П.О.Литвинову з ремствуванням щодо кепського ходу справ у комітеті по визволенню селян з кріпацтва. Чернігів, 12 листопада 1858 р.

Я получил твое письмо, любезный Петр Алексеевич, и очень благодарен тебе, что ты известил меня о себе и о своем семействе. Твои же новости, друг, давно уже здесь известны. А жалею, что ты не сказал ничего о твоём родственнике, молодом Туманском. Состоится ли его свадьба. Очень усердно этого желаю.

Дело наше по комитету идет весьма медленно, неудачно и несогласно. Если будет так продолжаться, то не только в три месяца не кончится, но и в год. Дело бы было еще не совершенно трудно, если бы не было тут столько споров, часто неб[е], столько несогласий, столько самолюбия и упрямства. Сидим часов по 5 и 6, раз[мышляем] при свечах и можно сказать ничего еще не сделали. Первой главы не кончили. Не знаю, выдержу ли я до конца. Так тяжело просидеть столько часов на одном месте. Некогда почти ходить: дома надо приготовиться к заседанию, а потом ехать в комитет. А там еще досада, что напрасно просидишь и промучишься.

По этому можешь судить, что время идет невесело; и я тебя не приглашаю приезжать. Новостей никаких. Когда увижу Иваненку, спрошу у него почему не присылает ращет по займам из приказа.

До свидания. Кланяюсь всем и желаю доброго здоровья.
Твой ≥ Ал. Маркович
1858 ноября 12 дня Чернигов
СОКМ. – КН. 31494. Оригінал.

№7

Лист О.М.Марковича племінницям з повідомленням, що заради їх виховання він залишає службу, та викладом того, чого він від них чекає. 3 березня 1830 р.

Любезнейшия племянницы!

Я имел удовольствие получить Ваши письма и при них Ваши упражнения. Я еще не успел оных все прочитать, и потому оставляю до времени сказать Вам решительное об них мнение. Что доселе я успел прочитать из переписки, имеет некоторое достоинство.

Наконец Вам не долго скучать без меня. Когда угодно будет Богу, то я приеду к Вам на праз-

дник. Вот я для Вас оставляю службу, которая обещала мне лестные виды; и не жалею о том; но надеюсь, что Вы будете уметь ценить всякое мое пожертвование. Я с Вашей стороны не потребую слишком для Вас обременительного, и при сем не буду иметь ввиду своей единственно пользы. Я требую от Вас одного. Будьте лучше и лучше с каждым новым днем, то есть добрее, умнее и прилежнее. Это заменит мне все прочее и доставит мне утешение в деревне. Не думайте однако, что бы я ограничивался сим желанием, был равнодушен к Вашей привязанности. Напротив я надеюсь, что чем Вы будете совершеннее, тем более будете меня любить, и я не буду иметь прискорбия, которых Вы иногда мне причиняете теперь, некоторым недоверием и боязнию, которых я никак не желаю Вам внушить и которых не заслуживаю: ибо конечно никто в мире более моего Вас не любит. Теперь Вы часто другим родным говорите о своих надобностях, мыслях и проч. А я, который бы должен первый обо всем этом знать, ничего не знаю. Часто приходя на Ваш разговор, сей час как будто пугалище, заставляю Вас оный прерывать; и если пожелаю узнать содержание разговора, Вы не объявляете иногда. От некоторых из Вас не добьешься ответа. Из сего Вы видите, что если все останется по прежнему, то мое пребывание не много будет приятно ни Вам, ни мне.

Я получил письмо от Олимпиады Ильиничны. Она много хвалит младших из своих учениц, уведомляя меня, что оне много к лучшему переменились. Это меня очень радует.

Наконец кажется на сей раз Вы будете иметь танцмейстера; но он не может раньше быть как к 1 мая. Теперь он $\geq$ в Нежине, откуда я еду, возивши туда детей сестры. Прощайте. Целую Вас и желаю всем быть здоровыми.

Ваш $\geq$ дядя Ал. Маркович

1830 марта 3.

На дороге из Нежина.

СОКМ. – КН. 32060. Оригінал.

№8

Свідоцтво Чернігівської духовної консисторії про народження Федора Михайловича Уманця. 4 вересня 1843 р.

Свидетельство

По указу его императорского величества, из Черниговской духовной консистории, вследствие прошения отставного штаб-ротмистра Михаила Федорова сына Уманца, о выдаче сыну его Федору о рождении и крещении его, для представления в дворянское депутатское собрание, метрического свидетельства, родился же он Глуховского уезда села Яновки в Покровском приходе в 1841 году, на основании свод. зак. прод. к 9 т. 945 ст. – сие свидетельство в том, что по поданным Глуховского уезда, села Яновки Покровской церкви от священно и церковнослужителей за 1841 год метрическим книгам записано так: $\leq$ У отставного штабс-ротмистра Михаила Федорова сына Уманца и законной жены его Марии Петровой дочери, оба православного исповедания, родился сын Федор того тысяча восемьсот сорок первого года февраля двадцать первого числа; крещен приходским священником Дмитрием Григоровичем двадцать четвертого числа, восприемниками были: Грузинского линейного №4 батальона прапорщик Николай Петров сын Шоф и статская советница Анастасия Иванова дочь Красовская. Сентября 4 дня 1843 года.

протоиерей Семен Дорошенко

секретарь Иван Поповский

СОКМ. – КН. 3383.

Оригінал (на гербовому папері).

№9

Постанова Чернігівського дворянського депутатського зібрання про зарахування до дворянства й занесення до дворянської родовідної книги дружини штабс-ротмістра М.Ф.Уманця Марії Петрівни (уродженої Шоф) та дітей його від першого й другого шлюбів Марії, Федора й Анастасії з наведенням родоводу Уманців. 25 вересня 1845 р.

1845 года сентября 25 дня по указу его императорского величества, Черниговское дворянское депутатское собрание слушали прошение дворянина Глуховского уезда отставного штабс-ротмистра Михаила Федорова сына Уманца, записанное в докладной реестр собрания сего 25 числа под №1035, коим изъясняет: что по определению сего собрания 1836 года июня 10 внесен он с старшим сыном Иваном в дворянскую родословную книгу прочие же дети его от 1-го брака Мария и от 2-го сын Федор и дочь Анастасия равно и второбрачная жена его Мария Петрова урожденная дворянка Шоф с которою рождены дети Федор и Настасия, еще в родословную книгу не внесены; почему представляя при том прошении в засвидетельствованных копиях три метрических свидетельства из Черниговской

духовной консистории 4 сего сентября за №№5505, 5506 и 5507, выданные, просит постановить определение о внесении при нем жену его Марию и детей Федора, Марию и Анастасию в родословную книгу и с того определения выдать им копии определили: по справке с делом о дворянстве рода Уманцов оказалось: 1. Просителя штабс-ротмистра Михаила Уманца предок был Филипп Уманец, полковник нежинский, у Филипа сын Демьян глуховский протоиерей, которому в 7181 году высочайше пожалованы в вечное и потомственное владение село Студенок и слободка Локня, каковое имение впоследствии и именно универсалом гетмана Апостола 1728 октября 15 утверждено во владение внуков помянутого Демьяна, а именно Степана, Василия, Федора – прадеда нынешнего просителя – и Семена Уманцов. По представленным от деда просителя коллежского протоколиста Якова Уманца с братьями его документам свидетельствующим о чинах предков его и пожаловании их помянутыми именами, бывшая Новгород-Северская дворянская комиссия определением, 1789 года генваря 15 дня состоявшимся признала род сей Уманцов в дворянском достоинстве и внесла в шестую часть родословной книги, по коей упомянутого Якова Уманца показан сыном Федор – отец просителя. 2. После чего проситель, штабс-ротмистр Михаил Уманец, на основании представленных им указа государственной военной коллегии об отставке отца его, корнета Федора Уманца метрических свидетельств духовной консистории о рождении его просителя и от него сына его Ивана и указа об отставке его, определением сего собрания 10 июня 1836 года сопричислен с сыном его Иваном к роду предков со внесением их в шестую же часть родословной книги; о чем правительствующего сената герольдии с представлением копий с документов донесено рапортом от 24 июня 1836 года за №125; родословная же о всем этом роде Уманцов, составленная по установленной форме, по коей проситель показан под №36 представлена в герольдию вследствие указа ея от 4 апреля 1842 года за №5388, при рапорте сего собрания того же года от 28 октября за №1006. 3. Из рода сего Уманцов чиновник 9 класса Михаил Андреев Уманец – двоюродный брат просителя – по владению предковским дворянским имением населенным крестьянами доставшимися ему от деда и отца его, герольдиею в правах потомственного дворянства утвержден о чем последовал в сие собрание указ от 30 сентября 1836 года за №9617, о прочих же лицах рода сего в отношении их дворянства указов из герольдии еще не получено. А как представленными ныне от просителя г. Уманца метрическими свидетельствами из Черниговской духовной консистории 4 сентября 1843 года за №№5506, 5507 и 5505 выданными удостоверяется, что от штабс-ротмистра Михаила Федорова сына Уманца в первом браке с женою его Варварою Михайловною родилась дочь Мария 1828 октября 23; и во втором с женою Мариєю Петровою дочь Анастасия 1837 сентября 24 и сын Федор 1841 года февраля 21 числа; то руководствуясь 61 статьею 9 тома Св. зак. издания 1842 года, собрание полагает жену штабс-ротмистра Михаила Федорова Уманца Марию и детей дочерей Марию, Анастасию и сына Феодора, причислив к роду предков его внести их в шестую же часть дворянской родословной книги и выдать им с сего определения засвидетельствованные копии; о чем правительствующего сената герольдию в дополнение означенных рапортов сего собрания с представлением копий, с вновь вступивших документов и определения сего в порядке установленном указом ея от 21 декабря 1844 г донести; а г. предводителя дворянства Глуховского уезда уведомить для сведения; отписку же посему произвесть на гербовой бумаге, со стороны просителя представленной.

Подлинное определение за подписом г. г. правящего должность губернского предводителя дворянства и депутатов да скрепою секретаря дворянства Белецкого.

Верно. Правящий должность губернского предводителя дворянства Дунин-Борковский, секретарь дворянства Белецкий.

1845 года сентября 29 дня дана сия копия из Черниговского дворянского депутатского собрания отставного штабс-ротмистра Михаила Федоровича Уманца дочери Анастасии Уманцовой о ея дворянском происхождении в сходство поданного от отца ея прошения и состоявшегося по нему 25 сего сентября определения; с присовокуплением, что копии с одного определения и документов, в состав его вошедших, представлены правительствующего сената в герольдию при рапорте сего собрания сего же числа за №1764.

Исправляющий должность черниговского губернского предводителя дворянства Дунин-Борковский, секретарь дворянства Белецкий, столоначальник М

СОКМ. – КН. 33772. Копія. На гербовому папері.

Among the materials that are preserved in the museum, the collections of documents, concerning outstanding people, who left a remarkable vestige in Ukrainian history and culture and who are born in Sumschyna or whose biographies are related to that territory, have exceptional historical and cognitive value. The article gives information about documental collections from the museum's resources, concerning four Ukrainian historians from known elite families – O.F.Shafons'kyi, F.J.Tumans'kyi, O.M.Markovych and F.M.Umanets'.